

ЛОГІЧНА ОСНОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ СУСПІЛЬНОГО ДОГОВОРУ

Н.І. Кабанець

*кандидат юридичних наук
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Постановка проблеми. Поняття суспільного договору — базове положення договірної (контрактної) теорії, яка досліджує походження держави в громадянському суспільстві. Це одна з основних юридичних теорій держави. Довгий час обґрунтування положень цієї теорії вважались надзвичайно важливими й обумовлювали виникнення наукових доктрин різних періодів розвитку науки: доктрини прав особи, доктрини конституціоналізму, правової держави, народного суверенітету, державного суверенітету, теорій федералізму та громадської анархії (самоврядування) та ін. Причому таке обґрунтування здійснювалось здебільшого в рамках метафізики права в період становлення класичної науки Нового часу.

Однак, метафізичний характер поняття суспільного договору став перепорою при обґрунтуванні наукової природи поняття суспільного договору при становленні предметних наукових напрямів. Зокрема, в юридичній науці він призвів до дискредитації цього поняття в теоретичному розумінні та визнання його ненауковим, що має значення лише з огляду на значення в розвитку юридичної науки, але ніяк у позитивному розумінні. Договірна теорія походження держави визнається в загальній теорії права лише *історичною* теорією, що не має реального *теоретичного* значення [1, с.79-81].

Повернення статусу наукового поняття суспільному договору змінило б і статус правової теорії держави в сучасній теорії права. Це, у свою чергу, давало б можливість змінити в цілому план фундаментальних і прикладних досліджень в юридичній науці. Але для цього потрібен аналіз теоретичної природи поняття суспільного договору, що ґрунтується на дослідженні його критики як логічного поняття. Такий аналіз повинен враховувати, у першу чергу, розгляд онтологічної (сутнісної) основи інтерпретації поняття в існуючій традиції та можливість переходу до деонтологічної (належної) основи його обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями дослідження контрактної теорії займалися представники юридичного позитивізму та філософії права XIX ст.: Г.Ф.Шершеневич, Г.Єллінек, П.Новгородцев, Б.Чичерін. Саме Г.Ф. Шершеневич та Г.Єллінек вказували на історичну природу поняття

суспільного договору, а не формально-логічну. У період радянської доктрини права в рамках історії політико-правових учень контрактна теорія держави висвітлювалась саме з історичних позицій такими науковцями, як: М.Рейснер, Деборін, В.С. Нерсесянц, Лейст; в українській доктрині права її, зокрема, підтримував С.І. Максимов та ін. Ствердилась загальна позиція, за якою контрактна теорія держави розглядалась як історична теорія походження держави, що не має реального теоретичного змісту. В зарубіжній доктрині права теж відмовились досліджувати теоретичне поняття суспільного договору, натомість розглядалась ідея соціального контракту, як корегуючий принцип при створенні соціальних теорій справедливості. Таку позицію сповідували представники школи «відродженого природного права» Г.Коген, В.О. Савальський, Г.Радбрух, Роналд Дворкін. Вона знайшла своє яскраве втілення в «Теорії справедливості» Джона Ролза.

Метою даного дослідження є аналіз критичних зауважень стосовно логічної природи поняття суспільного договору через розгляд природи основи його інтерпретації в юридичній науці.

Основні результати дослідження зосереджені при розгляді питань: 1) аналізу онтологічної основи метафізичного поняття суспільного договору; 2) Кантівського підходу до визначення метафізичного поняття суспільного договору; 3) розгляді нормативного підходу до пояснення договірного зобов'язання (обмежений характер тлумачення його в юридичному позитивізмі); 4) виході на формально-логічний склад договірного зобов'язання, як належну логічну основу в науковій інтерпретації суспільного договору.

1. Аналіз онтологічної основи метафізичного поняття суспільного договору.

Зауваження відносно метафізичного характеру поняття суспільного договору, як непридатного для позитивно-юридичного дослідження, зводились до того, що суспільний договір не можна розглядати як публічно-правове договірне зобов'язання щодо створення держави, оскільки таке зобов'язання в публічному праві не має юридичного змісту.

Найбільш послідовну позицію відносно критики поняття суспільного договору займали історична школа права та школа юридичного позитивізму XIX ст. Критика юридичних позитивістів стосовно неможливості використання в публічному праві поняття договору визначались через наступні положення: 1) різний характер регулювання суспільних відносин – диспозитивний для приватного права, авторитарний – для публічного; 2) цей різний характер суспільних відносин пов'язувався з формулою суспільного «договір асоціації+договір підкорення» – два договори в одному, яка і приймалася за онтологічну основу тлумачення поняття суспільного договору в публічному праві; 3) така метафізична форма не мала нічого спільного з науковою формою договірного зобов'язання, прийнятою для цивільно-правових договорів. Форма останніх розроблялася через систему догми римського приватного права (і знаходила філософсько-правове обґрунтування в нормативізмі); 4) для суспільного договору вважалось неможливим визначення його в категоріальному відношенні як публічно-правове договірне зобов'язання, оскільки

догма не давала достатніх підстав для розгляду його формально-логічних ознак, як для договірної зобов'язання в приватному праві, а, значить, і обґрунтувати нормативну природу його, як наукового поняття теорії права, вбачалося неможливим. В силу свого метафізичного характеру таке поняття вважалося ненауковим. Зауваження стосовно ненауковості поняття суспільного договору можна знайти у Шершеневича Г.Ф. в його «Загальній теорії права» [2, с. 33, 108-111, 212-213, 252-255, 558-567]. Одне з кращих пояснень неможливості використання суспільного договору у якості договірної зобов'язання знаходимо також у Георга Еллінека в його «Загальному вченні про державу». Він справедливо вважає, що зобов'язання у формулі «договір асоціації+договір підкорення» стосується лише договору підкорення, за яким встановлюється форма правління, але не стосується самого створення держави [3, с. 155-158].

Основну проблему для теоретичного розгляду поняття суспільного договору складало те, що при його критиці у позитивно-юридичному дослідженні використовувалася формула двох договорів в одному: «договір асоціації+договір підкорення», за якою здійснювалась інтерпретація його як поняття в метафізиці права. Саме така форма суспільного договору, а не формально-логічний склад договірної зобов'язання як юридичного відношення, не давала можливості визначити його нормативну природу як публічно-правового договірної зобов'язання, тоді як для приватно-правових договорів це було можливим.

«Договір асоціації+договір підкорення» мав історичне підґрунтя свого створення: його онтологічною основою виступала реальна формула публічно-правового відношення в імператорському Римі. За висловом Цицерона держава – це республіка, «спільна справа та спільна річ». Вона створюється «на засадах згоди у питаннях права та єдності інтересів» [4, с.48, 49]. Тобто, формою об'єднання виступає особлива політична асоціація. Саме вона й визначає цю політичну асоціацію як *публічну річ – республіку*. Республіка – спільна (публічна) річ, в Стародавньому Римі є наслідком особливої асоціативної згоди (договору асоціації). Це перша частина суспільного договору, що містить політико-правову основу.

Формулу *договору підкорення* було висловлено в імператорський період правління стародавнього Риму римськими юристами. В цей час фактично змінюється принцип управління республікою в публічному праві. Якщо за республіканського періоду народ вважався *власником і розпорядником* «публічної речі», втілюючи теорію народного суверенітету, то в імператорський період власник – народ, але імператор – володар, управитель і розпорядник «справи народу». Йде розділення права власника публічної речі та розпорядника народної волі. Цей процес було оформлено юридично як *договір відчуження* публічної речі, тобто як *договір передачі* її власником в управління довірених особі. Така передача не була формально визнана договором, але фактично формулу її висловив Ульпіан в III ст., коли сказав, що імператор має право видавати закони, тому, що народ за своїм царським правом, *мовчазно чи явно* вираженим, передав йому право це здійснювати: «*Quidquid principi placuit,*

legis habet vigorem» (Inst. 1. I, t. II, #6) (цит. за Полем Жане [5, с.188-189] — Авт.). Таким чином, договір передачі римським народом публічної речі в управління імператору — це договір відчуження права на розпорядження «спільною річчю народу», який трактувався в публічному праві як *договір підкорення*.

В Середньовіччі *договір асоціації* та *договір підкорення* розглядалися як єдине ціле для тлумачення політичного способу створення держави — суспільного договору. При цьому власне юридичної аргументації для визнання суспільного договору правовим зобов'язанням не було. Стародавній Рим не знав публічно-правового зобов'язання, як про це зазначали представники історичної школи права, як взагалі не знав суто теоретичної обробки джерел права. В догмі римського права зобов'язання розглядалося лише в приватному праві і було строго визначене за видами та ознаками. Але завдяки розробкам постгласаторів та систематиків у метафізиці права з'явилась можливість говорити про *загальну теорію договору*, що стосувалась як приватних, так і публічних *речей*. Завдяки цьому стали розроблятися метафізичні системи права, де публічне право було поєднане з приватним у взаємозв'язку правових категорій.

Значний внесок у розробку метафізичних систем права внесли представники догматичної юриспруденції докласичного періоду розвитку науки в Німеччині XVII ст. Самуїл Пуфендорф та Христіан Вольф. Відомо, що вперше власне договорами договір асоціації (*pactum*) та договір підкорення (*descretum*) в рамках суспільного договору назвав Самуїл Пуфендорф, якого вважають найбільш послідовним картезіанцем, який розвивав метод природничих наук у школі природного права Нового часу. Про це, зокрема, зазначав Б.М. Чичерін [5].

Пуфендорф розрізняв правові категорії «річ» та «особа» на тій підставі, що *особа* має свободу волі, а *річ* — ні. Таким чином, він визначив у метафізиці поняття *правоздатності особи*, яка відрізняє її від *речі*. Для нього договір асоціації був особливим видом згоди *осіб* відносно створення публічної *речі*. При цьому *публічна річ* у результаті пакту створюється на таких засадах, як і розумний індивід, що має свободну волю, вона є не просто *річчю*, а розумною річчю, тобто *особою*, але не фізичною, а юридичною. Інакше кажучи, *публічна річ*, створена на певних *конструктивних* началах суспільної організації, розцінюється як *юридична особа*. Тут коріниться базовий перехід закладений метафізиками періоду Реформації та Нового часу і розвинутий в сучасній теорії та філософії права: створення держави в праві має бути розглянуте не за *речовим*, а за *особистим* правом. (На базі речового розуміння природи держави були створені матримоніальні теорії права, характерні для Середніх віків, де держава — це власність володаря, який отримав її від народу в політичний спосіб, чи через завоювання, чи в результаті спадкування чи шлюбу, оскільки держава — це річ, що підлягає відчуженню, як і будь-яка інша. Так у схоластичній науці права трактувалась можливість права володіння державою.)

Тлумачення за *особистим* правом поняття держави дає інший вихід на теорію суспільного договору як теорію щодо походження держави. Такий договір в школі природного права Нового часу розглядається як єдине

зобов'язання з приводу захисту природних *особистих* прав індивідів, гарантією чого виступає *створення* держави в якості юридичної особи, тобто за *особистим* правом. Гарантією створення держави за особистим правом виступає її республіканський устрій, що базується на принципі розподілу влад. Засади відповідного розуміння знаходимо у Ш.Л.Монтеск'є, Жана-Жака Руссо і, особливо, у Еммануїла Канта.

Однак, для розвитку правової теорії держави на основах договірно-правового зобов'язання осіб ще потрібно було завершити обґрунтування самого правового статусу особи як суб'єкта права. Водночас, це стало в метафізиці обґрунтуванням *суб'єкта пізнання*, визначивши поняття морального зобов'язання, що, у свою чергу, зробило можливим у подальшому вихід на поняття правового договірного зобов'язання як юридичного відношення та його нормативний зміст у теорії права.

2. Кантівський підхід до визначення метафізичного поняття суспільного договору.

Критично-трансцендентальний підхід Еммануїла Канта дав можливість сформулювати поняття *дієздатності особи*. В метафізиці права воно визначається через правило *категорійного імперативу*, за яким має *діяти* особа, щоб завжди в правовій реальності визначатися як «особа», а не «річ»: «Дій так, щоб максима твого вчинку була завжди співмірна з загальним законом прояву свободи волі для всіх».

У Еммануїла Канта, як відомо, є три формули категорійного імперативу, кожна з яких визначає певний спосіб дії для мислячого індивіда як закон прояву його свободної волі. У цьому розумінні вони є правилами дієздатності особи, що маючи свободу волі від народження, повинна реалізуватися за законом свободи волі, спільним для всіх індивідів. Наявність свободи волі визначає правоздатність особи, а категорійний імператив – її дієздатність. Правоздатність та дієздатність формують правосуб'єктність, тобто правовий статус особи як суб'єкта права.

Таким чином, завдяки Канту було обґрунтовано поняття *правосуб'єктності* особи як її суб'єктивного особистого правового статусу в правовій реальності. Разом з обґрунтуванням правосуб'єктності з'являється формула морального зобов'язання, якою встановлювався припис бути особою і дивитись на інших людей у праві як на *осіб*, а не як на *речі*: «Будь особою. Дивись на інших осіб як на мету саму собі і ніколи лише як на засіб задля досягнення власної мети». Держава теж розглядається Кантом не як річ, а як «особа» і «суб'єкт права», що створюється в результаті договірного зобов'язання правосуб'єктних осіб з метою введення для себе *гарантій* свого *особистого* правового статусу в правовій реальності. Створення держави за особистим правом у результаті укладення суспільного договору виступало для Канта механізмом гарантій суб'єктивного особистого статусу індивідів – *правосуб'єктності осіб*. Такий договір він розглядав як особливого виду публічно-правове зобов'язання і називав *первісним контрактом* [6].

Первісний контракт в якості публічно-правового зобов'язання трактується принципово по-іншому ніж в догматичній філософії права картезіан-

ського періоду. Він розглядається як єдине зобов'язання між суб'єктами права щодо створення для себе гарантій правового статусу осіб, формою цих гарантій виступає створення держави не просто за особистим правом, але і як суб'єкта права. У «Метафізиці права» публічно-правовий договір аналізується як різновид договірної зобов'язання, у єдиній системі права поряд з іншими видами зобов'язань [6, с.231-269]. Хоча такий договір має специфіку, зокрема, він має сугубо *ноуменальну* природу, а не *реально-феноменальну*, але розглядається в контексті спільної теорії договору як для приватного, так і для публічного права.

Слід зазначити, що Кант ще не оперує поняттям форми і формально-логічного *складу* договірної зобов'язання чи структури юридичного відношення, що пізніше дало можливість неокантіанському напрямку філософії права пояснити гносеологічний зміст норми права. У «Метафізиці права» він тільки рухається в руслі єдиного тлумачення договірної зобов'язання і для приватного, і для публічного права. При цьому в інтерпретаціях первісного контракту він часто переходить на схему двох договорів: «договір асоціації+договір підкорення». У Кантівській «Метафізиці права» ще немає формально-юридичних підстав говорити про обґрунтування спільної категорії договірної зобов'язання як для публічного, так і приватного права.

3. Нормативне договірне зобов'язання. Обмежений характер тлумачення його в юридичному позитивізмі.

Уявлення про договірне зобов'язання, як нормативну категорію приватного права, представляє школа філософії права позитивно-юридичного напрямку. При цьому вона послуговується розробками історичної школи права та філософії права неокантіанського напрямку. До заслуг історичної школи права слід віднести розробку системи догми римського приватного права.

Серед робіт по догмі римського приватного права в ХІХ — початку ХХ ст. в Росії були відомі підручники Хвостова В.М. [7] та Гріма Д.Д. [8]. Викладення матеріалу в них здійснювалося за пандектною системою, де передбачався поділ на матеріальне право та процес, у складі матеріального права виділяється загальна частина та особлива. В загальній частині розглядається: 1) вчення про суб'єктів прав; 2) вчення про об'єкти прав; 3) вчення про загальні умови виникнення, змін та переходу та припинення прав; 4) вчення про захист прав. В особливій частині розглядаються окремі інститути приватного права: а) право речове; б) право зобов'язальне; в) право сімейне та г) право спадкове [7, с.15; 8, с.63]. Ця система викладення приватного римського права була взята за основу при створенні Німецького цивільного уложення, яке виступало зразком для кодифікаційних робіт у сфері цивільного права в Росії та Радянському Союзі в ХХ ст..

Філософська неокантіанська школа ХІХ ст., використовуючи догму права як фактичний матеріал для побудови теорії права, показує нормативний характер юридичного відношення в правовій реальності. Так, представник Марбурзької школи права Г. Коген вважав, що поняття юридичної реальності «дається в юридичному відношенні (= дії) та його елементах: суб'єкти, об'єкти, відношенні та правилі відношення (нормі, законі). Суб'єкт, об'єкт, відношення

та правило відношення і суть *a priori* юридичного дослідження, ті *логічно необхідні* (Авт. — Н.К.) умови, які роблять його можливим» [9, с.216].

Фактично, використавши структуру догми римського пандектного права, неокантіанці показали нормативну специфіку юридичного відношення в гносеологічному плані. Вони ввели поняття *суб'єкт-об'єктного* відношення в пізнанні і розкрили його етичний зміст в *науках про дух* відносно *наук про природу*. В науках про дух суб'єкт-об'єктне відношення носить характер суб'єкт-суб'єктного. Воно має обов'язкову, приписову, належну природу і є, фактично, зобов'язанням морального плану. Етична природа такого зобов'язання виводилась на основі інтерпретації поняття юридичного відношення, яке було взято філософами права з догми римського права [10, с.237], що, в свою чергу, ставало підставою для обґрунтування нормативного характеру юридичного відношення в юридичному позитивізмі. Саме належний, приписовий характер юридичного відношення, обґрунтований філософами цієї школи через поняття етичного зобов'язання, дав початок нормативній теорії права. Зокрема, з ним було пов'язано нормативну природу поняття приватно-правового зобов'язання, що стало основою її теоретичного статусу в юридичному позитивізмі.

Але, при цьому, виникли зауваження відносно наукової природи публічно-правового зобов'язання. І основною проблемою виступало те, що нормативну інтерпретацію публічно-правового договору як зобов'язання не можна було дати в силу незавершеної дедукції його логічного складу в теорії права.

4. Формально-логічний склад договірної зобов'язання і деонтологічна природа суспільного договору.

Для виходу на загальну нормативну концепцію публічно-правового договору слід би було, безумовно, в першу чергу, розглянути поняття загального *формально-логічного складу* договірної зобов'язання, який включає чотири елементи: суб'єкти, об'єкт, предмет, гарантії. Таке поняття є внутрішньою формою договору, його *логічним prius*ом, що покладається в основу інтерпретації його нормативної природи в філософії права. Воно витікає з аналізу структури приватного договірної зобов'язання і шляхом абстрагування та узагальнення набуває загального характеру при процедурі індуктивного наведення в створенні теоретичного конструкту складу договірної зобов'язання. Маючи абстрактну загальну природу, такий формально-логічний конструкт складу договірної зобов'язання сам собою є особливим поняттям, що кореспондує з структурою юридичного відношення «суб'єкт, об'єкт, відношення і правило» при процедурі його трансцендентальної дедукції.

За уявленнями представників неокантіанської школи, така процедура відображає логічний та гносеологічний процес «орієнтування етики в фактах юридичного дослідження», що й приводить до обґрунтування деонтологічного характеру норми права. Але внаслідок орієнтування лише на частині догми римського права, у вигляді структури догми римського приватного пандектного права, тлумачення поняття юридичного відношення в філософії права носить обмежений характер. Саме в такому обмеженому вигляді його розглядає школа юридичного позитивізму при створенні нормативної теорії договірної зобов'язання в приватному праві.

Через інтерпретацію ж загального формально-логічного складу договір-ного зобов'язання в якості поняття юридичного відношення в філософії права, обґрунтовується загальний *категоріальний* статус договір-ного зобов'язання як *правочину (actio)* в теорії права. Категоріальний статус правочину дає підстави для створення *загальної нормативної теорії договору* та розгляду її в якості доктринального джерела і приватного, і публічного права.

Проблема полягає в тому, що без прийняття в теорії права позиції, за якою публічно-правове зобов'язання є частиною загальної нормативної теорії договору, не можна зрозуміти взагалі необхідність такої загальної теорії в науці права. У свою чергу, саме загальна нормативна теорія договору дає можливість вказати специфіку публічно-правових договорів відносно приватно-правових у межах спільної філософсько-правової категорії правочину (*actio*) як договір-ного зобов'язання. *Загальний склад* договір-ного зобов'язання виступає при цьому деонтологічною основою і належним фактом досліду для процедури обґрунтування категоріального статусу правочину як договір-ного зобов'язання. Він же є належним фактом досліду при інтерпретації поняття суспільного договору як публічно-правового договір-ного зобов'язання і поняття теоретичної природи права [12].

Висновок. Аналіз теоретичної природи поняття суспільного договору, що ґрунтується на дослідженні його критики як логічного поняття, дає підстави вважати, що при інтерпретації враховувалась неналежна основа тлумачення у якості «договір асоціації+договір підкорення». Вона мала онтологічну природу і не могла виступати об'єктом формально-логічного аналізу. Логічна основа тлумачення повинна мати деонтологічну основу у вигляді загального складу договір-ного зобов'язання. Тоді можливий вихід на обґрунтування поняття суспільного договору у якості публічно-правового договір-ного зобов'язання.

Розгляд наукового поняття суспільного договору в нормативізмі як публічно-правового договір-ного зобов'язання має здійснюватись за категорією правочин (*actio*), що містить загальний склад договір-ного зобов'язання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Максимов С.И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления: [монографія]. — Харьков : Право, 2002.
2. *Шершеневич Г.Ф.* Общая теория права: [учебное пособие]. — М., 1911.
3. *Еллинек Георг.* Право современного государства. Том первый. Общее учение о государстве. — С.-Пб. : Изд. Юридического книжного магазина Н.К. Мартынова, 1908.
4. *Цицерон Марк Тулий.* Про державу. Про закони. Про природу богів. — К. : Основи, 1998.
5. *Жанэ Поль.* История государственной науки въ связи с нравственной философіей. Книга I. — С.-Петербургъ: Типографія П.П. Меркульева, 1876.
6. *Чичерин Б.Н.* История политических учений. В 5-ти частях. Часть 2. Новое время. — М. : Типография Грачева и комп., 1872.
7. *Кант Эммануил.* — Т.4. — Ч.2. / Сочинения в 6-ти томах. [Под общей ред. В.Ф. Асмуса, А.В. гулыги, Т.И.Ойзермана]. — М. : Мысль, 1965.

8. *Хвостов В.Н.* Система римского права: [ученик]. — М. : Изд-во «Спартак», 1996.
9. *Гриммъ Д.Д.* Лекції по догмъ римского права: [пособіе для слушателей]; [изд 6-е испр. и доп.] — СПб. : Тип. Ю.Н.Эрлих, 1914.
10. *Савальскій В.А.* Основы философии права въ научномъ идеализмъ. Марбургская школа философии: Когень, Наторпъ, Штаммлеръ и др. — Том I. — Москва: Типографія Императорскаго Московскаго Университета, 1909.
11. *Кистяковский Б.А.* Философия и социология права. — СПб. : РХГИ, 1999.
12. *Кабанецъ Н.* Обґрунтування нормативної природи поняття суспільного договору методом трансцендентальної критики. / Про українське право. Збірник статей кафедри теорії та історії держави і права. Число III / За ред. проф. І. Безклубого. — К., 2008.

Кабанецъ Н.І. Логічна основа інтерпретації поняття суспільного договору

У статті показано, що логічною основою інтерпретації поняття суспільного договору в теорії права має бути не формула «договір асоціації + договір підкорення», а загальний склад договірної зобов'язання. Він дає можливість обґрунтувати категорію «правочин» (actio) та створити загальну теорію договору для приватного і публічного права.

Ключові слова: суспільний договір, договір асоціації, договір підкорення, склад договірної зобов'язання, категорія правочину, загальна теорія договору.

Кабанец Н.И. Логическое основание интерпретации понятия общественно-го договора

В статье показано, что логическим основанием интерпретации понятия общественного договора в теории права должна быть не формула «договор ассоциации + договор подчинения», а общий состав договорного обязательства. Он дает возможность обосновать категорию «правовая сделка» (actio), а также создать общую теорию договора для частного и публичного права.

Ключевые слова: общественный договор, договор ассоциации, договор подчинения, состав договорного обязательства, категория правовой сделки, общая теория договора.

Kabanetz N. The logical basis of the interpretation of the concept of the social contract

It is shown that the logical basis of the interpretation of the concept «social contract» in theory of law shouldn't be the formula «contract of association + contract of submission», but it should be the general structure of contractual obligation. It gives access to the rationale for the category «transaction» (actio) and to the creation of the general contract theory for private and public law.

Keywords: social contract, contract of association and contract of submission, structure of contractual obligations, the category of transaction (actio), the general contract theory.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2015.